

SAMUEL MOYN: NOT ENOUGH – HUMAN RIGHTS IN AN UNEQUAL WORLD (CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 2018) 277.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.2.08>

Samuel Moyn „Nem elég – Az emberi jogok egy egyenlőtlen világban” (*Not Enough – Human Rights in an Unequal World*) című könyvének célja, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az emberi jogi mozgalom páratlan sikeressége számos ponton összekapcsolódik a neoliberais gazdaságpolitikai megoldásokkal. A szerző lényegében azt kívánja bizonyítani, hogy az emberi jogi mozgalom szemet hunyt a neoliberális gazdaságpolitikák következményei felett. Sőt, nemcsak hogy elfogadta a növekvő gazdasági egyenlőtlenségeket, hanem sikeresen alkalmazkodott is hozzá. Moyn tehát bűnrészességgel vádolja az emberi jogi mozgalmat, amely nemcsak nemzeti, de globális szinten is elbukott, amikor megelégedett az emberi létezéshez szükséges alapvető feltételekre való – individuálisan érvényesíthető – jogsultságokkal.

A szerző érvelésének premisszáit nem tartja szükségesnek igazolni. Kiindulási pontja az emberek közötti materiális egyenlőség szükségessége. Minden olyan tényező, ami tehát a materiális egyenlőtlenségeket fenntartja vagy súlyosbítja, morálisan vállalhatatlan. Ez utóbbi tökéletes megtestesítője az 1970-es években világszerte útra induló neoliberális gazdaságpolitika, amelyet a szerző immanensen gonosz természetű ruház fel. Moyn ugyanis alapértelmezettnek veszi a neoliberalizmus szerepét a társadalmi szakadékok tágulásában és

a hatalmi-társadalmi viszonyok pusztán egyéni szinten való kezelésében. A könyv olvasói számára tehát nem marad kérdéses Moyn állam- és társadalomképe. Írásának keretét így éppen ez a fajta értékvalló szemlélet adja.

A könyv szerkezete ezen értékvalló felütést követően alapvetően kronologikus sorrendben tárgyalja az egyes korok materiális egyenlőséghez való viszonyát. Moyn nem kizárólag a jogszabályok, egyezmények vagy intézmények bemutatására támaszkodik, hanem gyakran fordul szakértők, *policy maker* elemzéseihez, valamint idéz közhatalom-gyakorlók beszédeiből. Külön fejezetet szentel az egyenlőtlenségek XX. századi etikai, filozófiai megalapozottságának ismertetésének.

Könyvének alapja az „elégesség” és az „egyenlőség” koncepciói közötti különbségtétel. Előbbi pusztán az emberi létezéshez szükséges minimális, azaz éppen hogy elégséges feltételek biztosítását, míg utóbbi az emberek közötti tényleges egyenlőséget jelenti. Moyn írása során igyekszik következetesen végigvezetni e két fogalom egymáshoz való viszonyát és a döntéshozók, véleményformálók általi megítélését a különböző korokban, társadalmakban. A szerző úgy tekint az elégességre és az egyenlőségre, mint amelyek közötti választás végletes és szükségszerű, egyéb alternatíva nem is létezik. Érvelése szerint, ha beérjük az elégességgel

– ahogy azt emberi jogi mozgalom tette –, sosem juthatunk el az egyenlőségig.

A könyv bevezető fejezete megelőlegezi Moyn könyvvégi következtetéseit, és képet ad a szerző állam- és társadalomszemléletéről. A már ismertetett fő állítása szerint az emberi jogok eljövetele időben, térben és módszereiben szorosan összekapcsolódott a neoliberalis gazdaságpolitikákkal. Az emberi jogok XX. századi sikerére és morális uralmára így árnyékot vet, hogy a jogalapú megközelítés a szociális igazság egyes elemeit kiemelte, míg más aspektusait ignorálta. Ezen szelektivitásának tulajdonítható, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek okozta igazságtalanságok megmaradtak a társadalomban. Moyn állítása szerint az emberi jogok korszaka előtt az egyenlőség eszméje egy lehetséges realitásként élt az emberi gondolkodásban. Ezzel szemben az emberi jogok eljövetele inkább csak elégségeséget hozott, amely mögött elfeledetté vált a méltányosság iránti igény. Moyn szerint az emberi jogok korunk egyenlőtlenségeinek „foglyává” váltak. (6. o.) Ahelyett, hogy hatást gyakoroltak volna az igazságtalan gazdasági rendszerekre, inkább alkalmazkodtak hozzájuk. A két irányzat összekapcsolódása azonban egyáltalán nem meglepő. Az együttélés oka közös állam- és társadalomszemléletükben keresendő: mindkét irányzat az államot pusztán az egyéni megvalósítás felé tartó technikai közvetítőnek tartja, társadalomszemléletét tekintve pedig mind az emberi jogok, mind pedig a piaci fundamentalizmus individualista alapokon nyugszik. Moyn arra figyelmeztet, hogy az emberi jogi eszményképet sem nem szabad túlértékelni, sem nem szabad széttúzni, egyszerűen csak kontextusban kell megközelíteni. A bevezető

fejezetet olvasva azonban nem lehet kétséges, hogy Moyn morális ítéletet kíván mondani az emberi jogokról és az emberi jogi mozgalomról.

A könyv első fejezete tehát egy koron átívelő áttekintést kínál, melynek során a szerző a francia forradalomtól a bismarcki államon keresztül a második világháborút követő időszakig követi, hogyan alakult az állam, pontosabban egyes euroatlanti államok társadalmi egyenlőtlenségekhez való viszonya. Moyn elméleti kiindulási alapja a jakobinusok szellemi hagyatéka, mint az első modern államszervezési kísérlet, amely felfedezte a társadalmat, és célul tűzte ki az egyenlőtlenségek felszámolását.

A második fejezet ezt a történeti elemzést folytatja tovább, fókuszában a háború romjain létrejövő új gazdaságokkal. A kiépülő jóléti államok még nemzeti keretek között, egymástól jóval elszigeteltebben működtek, eszköztárukban pedig központi szerepet kapott az erős állami intervenció. Az állami beavatkozás mögött – az egyéni jogok érvényesíthetősége helyett – az átfogó intézményi megoldásokba és a gazdaság működésének tervezhetőségébe vetett hit húzódott meg. Moyn kitér a kor egyik legfontosabb nemzetközi dokumentuma, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata megalkotásának elemzésére is. A dokumentum már rendelkezett ugyan a gazdasági és szociális jogokról, de semmilyen módon nem utalást a – határokon átívelő – elosztási egyenlőség igényére. Moyn szerint a dokumentum nemcsak megkésett, de összességében hatás nélküli is maradt, dacára annak, hogy mintaként kívánták felmutatni a háború után születő új alkotmányok számára.

A harmadik fejezetben a szerző az Egyesült Államok gazdasági interven-

cionalista időszakát, a *New Deal* érát mutatja be. Moyn felhívja a figyelmet, hogy bár az USA liberális jogfelfogásához jobban illett volna egy individualista szociális jogi megközelítés, a háborút megelőző és háborús kormányzati válszok az erős intézményi megoldásokban és nem pedig az egyénileg érvényesíthető jogosultságokban látták a jólét biztosításának lehetőségét. Jelenkorunkból visszatekintve különösen érdekes lehet, hogy Moyn szerint a Roosevelt-korszak kormányzati céljai nem pusztán a jólét minimális szintjére, hanem valamilyen mértékű – nemzetben belüli – egyenlőségre is törekedtek. A kormányzati beavatkozásokra és a tervezésre épülő gazdaság azonban a háború lezárultával csak átmenetinek bizonyult.

Szemben a globális észak államaival, ahol a szociális igazságosság kérdése kizárólag a nemzetgazdaságon belül volt értelmezhető (értve ez alatt a szovjet befolyás alatt álló államokat is), a gyarmati uralom alól felszabaduló népek az újonnan létrejövő államokban nagyobb hangsúlyt fektettek a szociális igazságosság globális összefüggéseire. Az önrendelkezési jogot – mely a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának első cikkében is feltüntetésre került – nem pusztán formális-jogi értelemmel, hanem gazdasági tartalommal ruházták fel. A szociális jogi egyezmény azonban nem reflektált sem az egyes államokon belüli, sem pedig a globális egyenlőtlenségekre, így pedig nem rezonált az egykori gyarmati államok gazdasági igazságtételi igényeire sem. Az Egyezségokmány gyengeségét mutatja, hogy – szemben polgári és politikai jogi testvéregyeményével – hosszú évekig nem rendelkezett semmilyen monitoring mecha-

nizmussal. Moyn szerint a születendő nemzetközi emberi jogi rezsím tehát érzéketlen maradt a széteső birodalmak után önállósodó globális dél kizsákmányolt helyzetére. A szerző az emberi jogi dokumentumokkal élesen szembeállítja az egykori gyarmati államok által promotált, ugyanakkor kevésbé sikeresnek bizonyuló „új nemzetközi gazdasági rendet” (*New International Economic Order – NIEO*). A globális dél önszerveződésén túl a NIEO különlegessége, hogy elsőként tematizálta a magántőke és multinacionális vállalatok világgazdaságban betöltött szerepét és hogy céljai között nem önmagában az elégségesség, hanem a nemzetek közötti materiális egyenlőtlenség elérése szerepelt. Fontos szempont, hogy egyfajta kettős mércét alkalmazva, a globális igazságosságot követelő NIEO sem törekedett a globális dél államain belüli egyenlőség megteremtésére.

Az időben továbblépve, az 1970-es évekhez érkező, Moyn az ötödik fejezetben bemutatja, hogy a NIEO önszerveződésen alapuló és egalitáriánus céljaival szemben hogyan vált az „alapvető szükségletek” fogalma meghatározóvá a nemzetközi fejlesztésekben. A diszkurzív fordulatot az alapvető szükségletek koncepciója Moyn szerint minőségi változást is hozott. A globális észak és dél közötti viszonyban, valamint az egyes társadalmakon belül a materiális igazságosság fogalmát átvette az alapvető szükségletek koncepciója: egyenlőségre épülő gazdasági rendszer helyett az egyéni szinten a túléléshez feltétlenül szükséges feltételek kerültek a figyelem középpontjába. A szemléletváltás motorjai a globális észak irányítása alatt álló Világbank és az általa megbízott déli kutatók voltak. Ezzel párhuz-

mosan kezdődött meg az emberi jogok morális diadala, amely a hidegháború második felében az „idealizmus egy újfajta morális kultúráját” és egy transznacionális aktivizmus lehetőségét ígérte. (120. o.) A szerző a globális észak legbefolyásosabb emberi jogi szervezeteinek példáján mutatja be, hogy az alapvetően baloldali célokkal útnak induló alapítók hogyan kormányozták frissen létrehozott, kozmopolita szemléletű szervezeteiket a polgári és politikai jogok védelme irányába. Moyn szerint a fordulat részben a megvalósult szocializmusok jogtiprásaival való szembesülésre, részben pedig a szocializmus nyugati alternatíváinak egyre nyilvánvalóbb lehetetlenségére vezethető vissza. Az emberi jogi szervezetek polgári és politikai jogokra fókuszáló és a gazdasági egyenlőtlenségeket ignoráló programja pedig szerencsésen találkozott az Egyesült Államok külpolitikai törekvéseivel, ami az emberi jogi diplomácia térnyeréséhez vezetett.

A hatodik fejezetet Moyn az angolszász politikai filozófia emberi jogi gondolatra gyakorolt hatásának bemutatásának szenteli. A szerző kitér Charles Beitz – Rawls igazságosság elméletét adaptáló – „globális igazságosság”-ára és Henry Shue „morális minimumra” épülő „alapvető jogok” koncepciójára, amelyek hozzájárultak a társadalmi igazságosság individuális jogosultságokban gondolkodó kozmopolita eszményének térnyeréséhez az USA által irányított emberi jogi diskurzusban. Ezen időszakban „a társadalmi igazságosság globálissá és minimálissá vált” (167. o.), s megkezdődött az egyéni szintű jogosultságok morális megalapozása és előrenyomulása, valamint a NIEO által képviselt – államok közötti – egyenlőség háttérbe szorulása.

Moyn az „Emberi jogok a neoliberalizmus forगतagában” című, hetedik fejezetben érkezik vissza fő állításához és a könyv kiinduló pontjához: az emberi jogi mozgalom domináns politikai gazdaságtanhoz, a válságba kerülő nemzetgazdaságok és jóléti államok helyébe lépő globális neoliberalizmussal való kapcsolatához. A fejezet térben és időben is gazdag áttekintést ad, ezért elsődlegesen csak a magyar kontextusnak releváns állításokat emelném ki. A szocializmus eszményének elsötétedése és a Keleti Blokk összeomlása után az emberi jogok váltak az „igazságosság központi nyelvévé”. (180. o.) Az átalakuló világrendben a neoliberális gazdaságpolitikák térnyerése időben és térben többé-kevésbé összekapcsolódott az emberi jogi eszme terjesztésével Kelet-Európában és Latin-Amerikában. Ugyan az ezekben a térségekben aktív emberi jogi szerveződések nem voltak kifejezetten neoliberális szemléletűek, elmulasztották azonban felismerni e gazdaságpolitika társadalomra gyakorolt hatásait. Meghatározó továbbá, hogy erre az időszakra tehető a kelet-európai államok európai integrációja is, melynek intézményei, a gazdasági liberalizációra épülő Unió és a polgári és politikai jogokat védő Európa Tanács, a „státuszok egyenlőségén” túlmutatóan aligha helyeztek hangsúlyt a materiális egyenlőség kérdéseire. Bár egyre több alkotmányba építettek be szociális jogi rendelkezéseket, az egyéni szintű jogok bíróság előtt való érvényesítése legfeljebb csak a jogérvényesítésre képes középosztály megnyirbált privilégiumait tudta megvédeni.

A könyv záró fejezetében Moyn egy Kroiszosz-allegórián keresztül demonstrálja elvi álláspontját: az emberi jogok kínálhatnak ugyan méltó létet, a nyomor

megszüntetése és a lét elégségessége még nem teszi elfogadhatóvá az egyenlőtlenségeket. Az emberi jogok tragédiája éppen az, hogy globális képzelőerejükkel csatlakoztak az ellenállhatatlan „neoliberális óriáshoz” (216. o.), és így a piaci fundamentalizmus „erőtlen kísérőjeként,” „ambíciók hiányában” képtelennek bizonyultak bármilyen állítást tenni a materiális egyenlőtlenség okozta igazságtalanságokra válaszul. Moyn szerint így az igazi jólét csak akkor válhatna elérhetővé, ha az emberi jogok lehetőségként és nem ellenségként tekintenek az államra, valamint ha az elégségesség és az egyenlőtlenség ismét kéz a kézben tudnak járni morális meggyőződésünkben és politikai cselekvésünkben egyaránt.

Samuel Moyn könyve harminc évvel a kelet-európai rendszerváltások után elgondolkodásra készítő tükröt tarthat a posztoszocialista térségben aktív és elsősorban nyugati agendák alapján működő jogvédők számára. Az „elégtelenség” és a gazdasági egyenlőtlenségekre való vakság kritikája különös olvasatot kaphat az autokrata vagy éppen populista tendenciák ellen küzdő jogvédők munkájában. A felkiáltójel-szerű címválasztás mögött meghúzódó alapos és átfogó történeti áttekintés olyan hasznos ismeretként szolgálhat a jogászok és aktivisták számára, amelynek tárgyalására az egyetemi képzés során aligha jut idő. Az írás olvasása közben azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szerző – súlyos morális tartalommal bíró – állításait erősen a globális északról, azon belül is leginkább az Egyesült Államokból érkező tudással és szemlélettel teszi. A könyv az emberi jogok védelmét elsősorban nemzetközi szervezeti keretben látatja, így elmulasztja felismerni az

emberi jogi mozgalom sokszínűségét és rétegzettségét. Moyn elméletének erősítése érdekében olyannyira sematizált képet ad az emberi jogok védelméről, hogy megfeledkezik a helyben beágyazott, lokálisan szerveződő aktivizmusról, vagy arról, hogy a polgári és politikai jogok védelme sok esetben együtt jár az elosztási igazságosság védelmével. Nyilvánvaló, hogy a szerző a rendszerszintű, állami intézményi megoldásokban látja a társadalmi igazságosság elérésének lehetőségét, túlzásnak tűnhet azonban az individuálisan érvényesíthető jogokon számon kérni azt, amire természetüknél fogva alkalmatlanok: a gazdasági rendszer átalakítását. Bár a szerző néhol elismeri az emberi jogok érdemeit, valójában annak hiányát veti az emberi jogi szervezetek és gondolkodók szemére, aminek elérésére sosem vállalkoztak. Moyn több esetben felveti a bírói úton való jogérvényesítés elégtelenségeit. Kritikája során azonban szem elől téveszti, hogy sok államban egyáltalán nem peresíthetők egyéni szociális igények, ahol pedig van is bírói út, nem a bírósági jogvédelem akadályozza a gazdasági változásokat, hanem az ezt célzó politikai, társadalmi mozgalmak hiánya. Arra viszont a könyv sajnos nem fordít figyelmet, hogy az individualista emberkép dominanciáján túl megmagyarázza, ténylegesen hogyan függ össze – ha egyáltalán – az emberi jogok védelme és a materiális egyenlőségre irányuló kollektív társadalmi érdekérvényesítés hiánya.

*Molnár Noémi Fanni**

* PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: molnarnoemi@student.elte.hu. A szerző köszönetet mond G. Szabó Dánielnek az ajánlókba kapott könyvéért.